

Ш.Я.Маматурдиев – Тошкент давлат шарқшунослик институти
“Марказий Осиё халқлари тарихи” кафедраси магистранти
“Марказий Осиё халқлари тарихи” кафедраси магистранти
Муҳаммад Ҳакимхоннинг “Мунтахаб ат таворих” асари ва унинг
ўрганилиши

МуҳаммадҲакимхон ва унинг «Мунтахаб ат-таворих» асари ҳақидаги маълумотлар асосан унинг шу асарида келган бўлиб, бу маълумотлар А.А.Семёнов, А.Қаюмов, А.Мухторов, Б.Аҳмедов, Ю.Хуршит каби олимларимиз тарафидан умумлашган ҳолда ўрганилган. Юқоридаги олимлардан академик Азиз Қаюмов, МуҳаммадҲакимхоннинг «Мунтахаб ут-таворих» асарини «Бобурнома» билан тенглаштирган эди.

«Мунтахаб ут-таворих» асарини манбашунос олим Энвер Хуршут тамонидан махсус ўрганилган. Э.Хуршут ўз тадқиқотларида асарнинг нусхалари, унинг манбалари, тарихий ва адабий манба сифатидаги аҳамияти, мемуар жанридаги нодир асар экани ва Ҳакимхоннинг саёҳатларини кенг таҳлил қилган¹.

«Мунтахаб ут-таворих» асарини МуҳаммадҲакимхон форс-тожик тилида Китоб шаҳрида 1259/1843 йилининг ёз ойларида ёзиб тугатган. Иловаси 1844 йилнинг охири, 1845 йилида ёзилганини айтиш мумкин. Муаллиф нусхасидан шу 1843 йили яна ўнта нусха кўчирилгани маълум. МуҳаммадҲакимхон асарининг хонлик ҳудудларида кенг тарқалишига ўзи ҳам манфаатдор бўлгани учун ундан нусхалар кўчиришга анча саъй-ҳаракат қилган². «Мунтахабут-таворих»нинг ўзбек тилидаги қисқартирилган

---

¹ Қаранг: Хуршут Э. «Мунтахаб ут-таворих» – важный источник по истории Средней Азии и сопредельных стран // Общественные науки в Узбекистане. 1984. – № 7; Шу муаллиф. «Мунтахаб ат-таварих» как источник по истории Средней Азии и сопредельных стран XVIII-XIX вв // Общественные науки в Узбекистане (ОНУ). 1984. – № 7. – С. 36-42; Шу муаллиф. Ҳакимхоннинг ҳаёти ва саёҳатлари. – Тошкент: Фан, 1987. – 48 б; Шу муаллиф. «Мунтахаб ут-таворих» и его списки // ОНУ, 1987. – №5. – С. 41-47; Шу муаллиф. «Мунтахаб ут-таворих» и его источники // ОНУ, 1987. №11-12. – С. 39-44; Шу муаллиф. Изучение среднеазиатских источников XVI-XIX веков: значение, состояние, проблемы // Общественные науки в Узбекистане. 1989. – № 2. – С. 49-53. ва б.

² Тошкент давлат шарқшунослик ҳузуридаги Шарқ кўлёмалари марказидаги нусхалар тавсифи: СВР (История). – С. 195-198. Қолган нусхалари тавсифи: Хуршут Э. «Мунтахаб ут-таворих» и его списки // ОНУ, 1987. №5. – С. 41-47.

таржимаси ҳам мавжуд³. Бироқ, мазкур нусхани Э. Хуршут П.П. Ивановга ўхшаб асарнинг ўзбек тилидаги варианты деб қабул қилишни тавсия қилади. Э.Хуршутнинг тадқиқоти натижасидан маълум бўладики, ўзбек тилидаги «Мунтахабут-таворих»нинг нусхаси асл форс-тожик тилидаги матнидан анча йироқлашиб кетган. Унда кўп хатолар, воқеа ва саналарнинг чалкашлиги, муаллиф услубини содалаштириш ёки матнга даҳлат қилиш ҳоллари кўзга ташланади⁴.

Бугунги кунда «Мунтахабут-таворих»нинг Ўзбекистон, Тожикистон ва Россия ҳазиналарида 11 та нусхаси сақланади. Улардан №С 470 (Россия), №63 (Тожикистон) ва №592 (Ўзбекистон)даги нусхалари энг тўла ва яхши кўлёмалар саналади. Асарнинг Шахрисабзда Муҳаммадамин котиб тамонидан кўчирилган бир нусхасининг факсимилеси икки жилдда 1984 йили Душанбеда чоп этилди⁵. 2006 йили Муҳаммадҳақимхон асарининг иккинчи жилди араб-форс ёзувида Токиода ҳам босилиб чиқди⁶.

Асарнинг тузилиши (Боб номлари эркин таржимада):

I боб. Пайғамбарлар.

II боб. Қадимий Эрон сулолалари.

III боб. Чин ва Фаранг шоҳлари.

IV боб. Чаҳор ёрлар, умавийлар ва аббосийлар халифалари ҳақида.

V боб. 1 тоифа. Саффорийлар, 2) Самонийлар сулоласи. 3) Ол Бўя хукмронлиги. 4) Ғазнавийлар. 5) Салжуқийлар. 6) Хоразм шоҳлар салтанати.

7) Чингиз ва чингизийлар хонадони. 8) Темурийлар. 9) Шайбонийлар. 10) Аштирхонийлар. 11) Манғития салтанати. 12) Мингия тоифаси.

Манғития салтанати даврига оид қисмнинг боблари:

– Манқит хонадонининг давлати ва насаби;

³ Унинг нусхаси ШҚМда сақланади № 594. СВР (История). – С. 197-198. Қисқартирилган нашри: Ҳақимхон. Хотиралар. – Тошкент: Фан, 1964; Муҳаммад Ҳақим хан. Мунтахаб ут-таворих (пер. с персидского Э.Хуршута) // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв. – Ташкент: Фан.1988. – С. 276-295; Извлечения из «Мунтахаб ут-таворих» (узбекская редакция М. Кутлугова) // Там же. – С. 295-310.

⁴ Хуршут Э. «Мунтахаб ут-таворих» и его списки. – С. 42-43.

⁵ Муҳаммад Ҳақимхон. Мунтахаб ут-таворих (Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи муқаддима ва таълиқот А. Мухторов). Жилдҳои 1 ва 2. – Душанбе, 1983,1985.

⁶ Қаранг: Muhammad Khakim – khan. Muntakhab al-tawarikh. Selected history. Vol.II. Y. Kawahara, K. Haneda (tls). – Tokio,2006.

- Раҳимхоннинг Ўратепа томон лашкар тортгани зикри;
- [Раҳимхоннинг Ҳисор вилояти устига юриб, Муҳаммадамин бийни асир олгани ва уни қатлга етказгани зикри]
- Шоҳмуродбий валинаъмининг Худоёрбий валинаъми билан Қароболиф мавзеида урушгани зикри;
- Шоҳмуродбий валинаъмининг Худоёрбий валинаъми билан Қароболиф мавзеида урушгани зикри;
- Бобо парвоначининг акаси Худоёрбий валинаъмининг амирлик ўрнига ўтириши;
- Шоҳмуродбий валинаъмининг Хўжанд вилояти томон йўналгани зикри;
- Амир Ҳайдар подшоҳнинг Ҳисор вилоятига йўналгани зикри;
- Мир Ҳайдар подшоҳнинг Шаҳрисабз вилоятига лашкар тортгани;
- Амир Ҳайдарнинг Ўратепа томонга лашкар тортгани;
- Элтузархоннинг Бухоройи шариф томонга лашкар тортгани ва унинг дарё наҳанги оғзига кетгани зикри;
- Мир Ҳайдар подшоҳнинг Ўратепа томонга лашкар тортиб боргани;
- Амир Ҳайдар подшоҳнинг Пешоғар қалъаси сари қўшин тортгани зикри;
- Амир Ҳайдар подшоҳ давлати тугашининг бошланиши зикри;
- Умархоннинг ҳеч сабабсиз Кармина томондан Бухоро сари қочгани зикри; – Амир Умархоннинг Бухоро ҳукуматидан туширилгани зикри;
- Дониёл девонбегининг Чироқчини қўлга киритгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг Чироқчи устига лашкар тортгани зикри
- Муҳаммадраҳим девонбеги давлатининг инқироzi бошланиши зикри;
- Кажрафтор фалакнинг Муҳаммадраҳим девонбеги бошига ўйинлар солгани;
- Амир Насруллоҳнинг Жиззах вилояти томонга қўшин тортгани зикри;
- Оғам амирлик паноҳи Муҳаммадраҳим девонбегининг шаҳидлик топгани зикри;

- Амир Насруллоҳнинг Шаҳрисабзга лашкар тортгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг Шаҳрисабз томонга лашкар тортгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг Самарқанд вилоятида касал бўлгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг катта қўшин билан Шаҳрисабзга юриш қилгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг Шаҳрисабзга лашкар тортгани зикри;
- Амир Насруллоҳнинг қўшин билан ўз қаромоғидаги Балх вилоятига бориб қайтгани зикри;
- Дўст Муҳаммадхон баракзайнинг ҳукумат тепасидан тушгани зикри;
- Амир Дўст Муҳаммадхоннинг Бухородан Шаҳрисабз томонга қочгани зикри;
- Амир Дўст Муҳаммадхоннинг Шаҳрисабз вилоятидан Кобул томонга кетгани зикри;
- Шохзода Акбархон ва Султон Аҳмадхонларнинг Бухородан Шаҳрисабз сари ва у ердан эса Кобулга кетганлари зикри;
- Муҳаммадалихоннинг амир Насруллоҳ билан адоватлашгани зикри;
- Султон Маҳмудхоннинг Урметан қалъасида амирлик қилгани зикри;
- Дониёл оталиқ вафотининг зикри ва Хўжақули парвоначининг ҳукумат тепасига чиққани баёни;
- Амир Насруллоҳнинг биринчи марта Хўқанд тарафга лашкар тортгани зикри;
- Султон Маҳмудхоннинг Хўжанд вилоятидаги амирлиги зикри;
- Амир Насруллоҳнинг Хўқанд томонга иккинчи марта қўшин тортгани ва ул ўлкани забт этгач, Муҳаммадалихон мода ва Султон Маҳмудхон ва Муҳаммадаминхон ҳамда барча бошқа яқинларини ўлдиргани зикри;
- Султон Маҳмудхоннинг Тошканд шаҳридан салтанат пойтахти Хўқандга боргани ва у жаҳон кўрмаган хоннинг шаҳидлик топгани зикри;
- Шералихоннинг тахт даъвоси билан чиқиши ва унинг бутун Фарғона мамлакатларини эгаллагани;

– Амир Насруллоҳнинг учинчи бор Хўканд тарафга қўшин тортгани ва у ердан мақсадга етмасдан қайтгани зикри;

– Хўжақули парвоначининг Шаҳрисабз вилоятини улуғ тангри сийлови билан эгаллагани зикри;

– Амир Насруллоҳнинг Хоразм мамлакати сари қўшин тортгани ва у ердан мурод-мақсадига етмай неча бир қийинчиликда қайтгани зикри;

Охирги қисм 12-чи тоифа даври, яъни минг сулоласи тарихи қуйидаги асосий мавзуларни ўз ичига олган:

– Қўқон давлатининг биринчи хонлари Раҳимхон давридан бошлаб;

– Раҳимхоннинг Самарқанд ва Миёнкол томонига лашкар тортиши ва ул вилоятни фатҳ қилганининг зикри (377-378);

– Эронда бий даври (378-386);

– Норбўтабий даври ва унинг Чуст ва Хўжандга лашкар тортгани зикрида (386-991);

– Худоёр валинеъматининг Ўратепа вилоятини мусаххар қилгани зикрида (391-393);

– Норбўтабийни Тўра кўрғонга қўшин тортиб, уни мусаххар қилгани ҳақида;

– Андижон вилоятининг Норбўтахон тарафидан тасхир бўлиши (394-395);

– Норбўтабийни Шоҳмуродбий билан сулҳ тузганини зикри (396 бетдан бошланади);

– Олимхон (401-445) даври;

– Олимхоннинг Бойбўта устига қўшин тортиб, Зумрадшоҳ қалъасини (Исфарада) фатҳ қилгани зикрида (402-403);

– Хонхўжа саодатпаноҳнинг Тошкент мулкига лашкар торгани ва унинг Юнусхўжа қўлидан шаҳид бўлгани (403-405 ҳақида);

– Амир Олимхоннинг Тўрақўрғон ва Чуст мамлакатларини фатҳ қилгани зикрида;

- Амир Олимхоннинг иккинчи марта Чустга Бузрукхўжа устига лашкар тортгани (406-407) баёнида;
- Юнус хўжанинг Қўқон тарафига лашкар тортгани ва шу ўлкадан қочиб кетиши, унинг Амир Олимхон билан жанг қилиши ва мағлуб бўлиши (407-410) баёнида;
- Амир Олимхоннинг Ўратепа мамлакатини фатҳ қилгани (410-414) баёнида;
- Шаҳзода Умархоннинг Тошкент тарафига лашкар тортгани (415-417) баёнида;
- Олимхоннинг 12 марта Ўратпеага лашкар тортгани (419-425) баёнида;
- Амир Олимхонга бир девонанинг пичоқ ургани (425-428) баёнида;
- Амир Олимхоннинг сабабсиз Тошкентга лашкар тортгани ва лашкар амирлари Умархон билан тил бириктириб, макру ҳийла ишлатиб амирга оғир жароҳат етказиб шаҳидат даражасига етказгани зикрида (432-445);
- Шоҳрух ибн Олимхоннинг Умархон буйруғи билан ўлдирилиб, Тошкентда шаҳид бўлиши (445-446) баёнида;
- Умархоннинг тахтга ўтириши (446-448) баёнида;
- Умархоннинг Жиззах устига лашкар тортиши (448 ҳижрий 1816 й.) баёнида;
- Умархоннинг Туркистонни фатҳ қилгани зикрида (450-452);
- Амир Умархоннинг Самарқандга лашкар тортгани (458 ва қолгани) баёнида (452-453].
- «Умархон амир ал-мўъминин номини олиб, ўз номига хутба ўқиттириб, васиқа ургани. Шоҳлик тожини кийиб, салтанат тахтига ўтиргани ва Чингизхоннинг амалини ўз умароларига номзод қилгани (458].
- Амир Умархоннинг Ўратепага лашкар тортгани (416);
- Амир Умархонни Саййид Ғозийхон қизига уйлангани зикрида (489-494);
- Саъдатпаноҳий Жаҳонгирхўжа ва Ҳаққулибекнинг Қошғар вилоятига қочганлари зикрида (494);

- Амир Умархонни ўғли Абдуллоҳхонни Тошкентда тўй қилиши (497-509) баёнида;
- Амир Умархоннинг Саййидлар авлодидан бўлмиш қизга уйланиши ва бу иш номуборак бўлиб чиқишининг зикрида (512-517);
- Миёнколотда хитой-қипчоқларининг кўзғолони (521-526);
- Амир Умархоннинг вафоти ва Муҳаммадалихоннинг тахтга чиқиши (546-552);
- Ҳакимхоннинг бошидан кечирган ҳодисалари зикрида (553-568);
- Саёдатпаноҳий Жаҳонгирхўжа аҳволоти ҳамда Қошғар вилоятида унинг салтанати зикрида (568-577);
- Жаҳонгирхўжани Қошғар вилоятидаги Хитой умаролари тадбири билан маъзул бўлиб қўлга тушиб, шаҳид бўлгани зикрида (577-580);
- Муҳаммадалихонни Амир Ҳайдар билан ярашгани (580-582);
- Фақирнинг Макки муаззама ва Мадинаи мунавварада ҳаж учун эҳром кийиши ва шу йўлда дунё ажойиботларини кўрганлигининг зикри (582-584);
- Фақирнинг Губернатор, яъни Русия вазири аъзами билан суҳбат қилгани (584- 593);
- Фақирнинг Русия подшоҳи билан мулоқот қилганининг зикрида (599-605);
- Фақирнинг қанча азоб ва машаққат билан Аштархон вилоятига келгани (605-609) баёнида;
- Фақирнинг вазир қўлига гирифбор бўлганлиги (611-619) баёнида;
- Фақирнинг Шўр дарёдан ўтиши баёнида (621-623);
- Ҳаж сафари ва қайтиш тафсилотлари (623) баёнида;
- Ҳакимхоннинг Бухорога келиши баёнида (692-696);
- Муҳаммадалихоннинг Ўратепа устига лашкар тортиб, уни мусаххар қилгани (696-700);
- Хўқанд умароларининг Қошғарга қўшин тортганлари (700) баёнида;

– Муҳаммадалихон томонидан шаҳзода Султон Маҳмудхоннинг Шаҳрисабз тарафига сургун этилиши ва Муҳаммадалихон ноҳўя ишларининг баёни (701-705);

– Хўқанд умароларининг Қаротегинга лашкар тортиб, уни фатҳ қилганлари (705-710) баёнида;

– Муҳаммадалихоннинг Хонпошшага уйланиши (710-713) баёнида;

– Султон Маҳмудхоннинг Ҳазрати Эшон амри билан амир Насруллоҳга хат ёзиши зикрида (713-714);

– Муҳаммадалихоннинг Жиззах ва Пешоғар устига лашкар тортгани (714-718);

– Қўқон умароларининг Муҳаммадалихонга қарши кўтарган исёнлари ва Амир Насруллоҳнинг Қўқонга лашкар тортиб, уни босиб олиши зикрида (718-732);

– Эзид таоло лутфи билан Шералихон томонидан Хўқонди латиф салтанати, балки ҳамма Фарғона мамоликининг фатҳ қилгани зикрида (732-742);

Асарнинг мана шу охириги уч мавзуга бағишланган бўлимлари жуда оригинал ва катта аҳамиятга эга қисмидир. Э.Хуршутнинг аниқлашича, Муҳаммадҳакимхон ўз асарининг манғитлар қисмини ёзишда Муҳаммадвафо Карминагий ва Олимбек ибн Ниёзқулибек қаламларига мансуб «Тухфат ал-хоний», Муҳаммадшариф ибн Муҳаммаднақийнинг «Тожут-таворих» ва бошқа муаллифларнинг асарларидан фойдаланган. Бундан ташқари муаллиф ўша давр воқеаларнинг иштирокчиларидан кўпгина маълумотларни қўлга киритиб, улардан унумли фойдаланган.

Минглар ҳукмронлиги, яъни Қўқон хонлиги тарихига оид маълумотлар ўта муҳим ва бирламчи манба сифатида биз учун қимматлидир. Шу учун ҳам мазкур манба Қўқон тарихнавислик мактабида ўзининг оригиналлиги билан ажралиб туради.

Асар муаллифининг саёҳатлари тафсилоти ва эсдаликлари, шубҳасиз, жуда ҳам қимматли. Асарнинг бу қисмлари бадий бир асар, саргузаштларга

бой бир роман сифатида ҳам китобхонни қизиқтириб қўяди. Манбанинг бу қисмида ўша даврдаги кўпгина тарихий шахслар, волий ва ҳукмдорлар муаллифга маълумот берган ёки ўзлари воқеаларнинг иштирокчиси сифатида қатнашадилар. Улар орасида афғонистонлик Дўст Муҳаммадхон ва унинг ўғиллари Акбархон, Султонхон каби машҳур кишилар ҳамда Султон Маҳмудхон ва турли амалдор, мансабдор шахслар тилга олинади. «Мунтахабут-таворих»да муаллиф ўзи ва бошқа тарихий шахсларнинг ёзишма-мақтублари мазмунини (Дўстмуҳаммадхоннинг Ҳиндистон генерал-губернатори В. Макнотеннинг котиби Лотга мактуби; Султон Маҳмудхоннинг амир Насруллоҳга хати; амир Насруллоҳнинг Қўқон хони Муҳаммадалихонга хати ва б.) келтирган.

Бундан ташқари муаллиф шарқ шоир ва адибларидан Ибн Сино, Фирдавсий, Умар Хаём, Саъдий, Низомий, Алишер Навоий, Бедил, Хусрав Деҳлавий, Иноятуллоҳ Канбу, Аҳмад ибн Юсуф, қўқонлик шоирлар Фазлий, Акмал Шер Хўқандий, Нусрат, Бехжат, Амирий (амир Умархон) шеърятларидан намуналар келтиради. Асарда баъзи воқеалар иштирокчилари ва гувоҳларининг шеърлари берилган.

Ҳақимхон таниқли саййидлар ва хонлар авлодига мансуб оилада 1217/1802-03 таваллуд топган. У она томонидан Қўқон ҳокими Норбўтабийга (1770-1798) неvara ва унинг вориси Олимхонга (1798-1810) жиян эди. У ёшлигида Қўқоннинг бўлғуси ҳокими Муҳаммадалихон (1822-1842) билан бирга тарбияланади. Ҳақимхоннинг бобоси Ҳақимтўра ўша даврнинг таниқли шахсларидан ҳисобланар эди. Унга энг обрўли одамлар, ҳатто давлат бошлиқлари ҳам маслаҳат ва ёрдам сўраб мурожаат этишарди. Ҳақимтўранинг аралашуви билан бир неча жанжаллар, айниқса Ўратепа билан Бухоро амирлиги ўртасидаги қонли низоларнинг олди олинган эди.

Ҳақимхоннинг отаси Маъсумхон тўра Олимхоннинг синглиси Офтоб ойимга уйланган. Олимхон уни Исфарага ҳоким этиб тайинлаганда, бу лавозимдан ўз ихтиёри билан воз кечган эди. Маъсумхон ўта юмшоқ кўнгилли бўлиб, унинг илтимоси билан бир неча минг кишилар ўлим

жазосидан кутулиб қолган эдилар. Ҳақимхон яшаётган оила Қўқон хонлигида алоҳида мавқега эга бўлиб, ўз замонасига нисбатан прогрессив роль ўйнаган. Ҳақимхоннинг вафоти йили номаълум. Бироқ, Ўзбекистон ва Тожикистонда Муҳаммадҳақимхоннинг уруғ-қариндошларидан кўпчилиги бугунги кунда ҳам яшаб турибдилар⁷.

Бугунги кунда Қўқон тарихчилари мактаби намояндалари асарларидан саналмиш Муҳаммадҳақимхоннинг «Мунтахабут-таворих» асари (факсимиле, Душанбе, 1984, 1985; Токио, 2006, II жилди)⁸, Тожир Хўжандийнинг «Ғаройиби сипоҳ» (Хўжанд, 1991), Мирзо Олим Махдум Ҳожининг «Тарихи Туркистон» (Қарши, 1992; Тошкент, 2007), Мирзо Олим Мушрифнинг «Ансоб ас-салотин ва таворих ал-хавоқин» («Қўқон хонлиги тарихи» номи билан нашр этилган. Тошкент, 1995; рус тилида Солижон Йўлдошевнинг илмий нашри. Тошкент, 2007), Муҳаммадюнус Тоибнинг «Тарихи Алиқули амирлашкар» («Шарқ юлдузи», 1996, №1-2; Лондон, 2003⁹) ва «Тухфайи Тоиб» (Тошкент-Токио, 2002), Муҳаммадазиз Марғилонийнинг «Тарихи Азизий» (Тошкент, 1999), Муҳаммадҳақимхоннинг «Мунтахабут-таворих» (Тошкент, 2010) номли асарлари чоп қилинган.

---

⁷ Муфассал қаранг: Муҳаммадҳақимхон. Мунтахаб ут-таворих. / Форс тожик тилидан таржимон, кириш ва изоҳлар муаллифи Ш.Воҳидов. Кўрсаткичлар тузувчилари Д. Сангирова, Ш. Юнусов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. – 720 б.

⁸ Муҳаммад Ҳақимхон. Мунтахаб ут-таворих. Жилдҳои 1 ва 2. – Душанбе, 1984-1985; Мазкур манбанинг иккинчи жилди Японияда чоп этилди. Қаранг: Muhammad Khakim – khan. Muntakhab al-tawarikh. Selected history. Vol.II. Y. Kawahara, K. Haneda (tls). – Tokio, 2006. Мазкур асарнинг манғитлар ва минг сулоласи тарихига оид қисми ушбу сатрлар муаллифи тарафидан ўзбек тилига таржима этилиб, кириш, изоҳлар ва кўрсаткичлар билан чоп этилган. Қаранг: Муҳаммадҳақимхон. Мунтахаб ут-таворих. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. – 720 б.

⁹ Қаранг: Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia / Edited and translated by Timur Beisembiev. – London, 2003. – 116 p.